

EPILOGI

Toistaiseksi vallinneen paradigman mukaan Itä-Euroopan maat ovat vapautuneet, Eurooppa yhdentyy ja entisten sosialistimaiden osalta pyrkimyksenä on ”palaaminen” Eurooppaan. Silti olemassa on myös muita tarkastelunäkökulmia, koska esimerkiksi poliittinen kulttuuri ei ole kadonnut mihinkään. Vaikka vallankumouksen ei klassisten esimerkkiensä tavoin tarvitsisi sanoa syövän lapsiaan, radikaalin vallanvaihdon jälkeen kysymys on entisestä oppositiosta vallassa, jossa se myös joutuu ottamaan kantaa sekä entisiin liittolaisiinsa että vastustajiinsa. Toistaako historia itseään ja pannaanko häviäjät aina metaforisesti seinää vasten? Vähemmälle huomiolle on jäänyt myös se hyvin poliittinen kysymys, *milloin* järjestelmä on muuttunut tai muutettu.

Unkarin osalta muutos on sujunut useimpien tarkkailijoiden mukaan vähintäänkin kohtalaisen hyvin. Maa ei ole DDR:n tavoin lakannut olemasta, hajonnut rauhanomaisesti Tšekkoslovakian tyyliin tai ajautunut etniseen sisällissotaan. Skandaaleistaan huolimatta Unkarin hallitus oli myös ainoa, joka istui koko vaalikauden 1990-1994. Toinen asia on kuitenkin se, ettei muutos ole ainakaan toistaiseksi tuonut kaivattua hyvinvointia kuin vain osalle väestöstä.

Historian ja politiikan suhteissa kysymys on taas ollut siitä, miten suhtautua menneisyyteen, ikäväksi ja rasisiteeksikin koettuun sellaiseen. Kun tavallisesti menneisyyden *selvittämisen* hoetaan palvelevan tulevaisuutta, tämän selvittämisen poliittisia ulottuvuuksia ei ole juurikaan analysoitu. Pitääkö mennyt esimerkiksi tutkia, hyvittää, unohtaa, pitää esillä, ikuistaa vai ottaa oikeuskäsittelyyn? Olennainen kysymys on myös se, kuinka kauan täytyy ymmärtää uusien vallanpitäjien puolusteluja sillä, että nykyisyydessä läsnä olevat virheet ovat tapahtuneet heidän edeltäjiensä aikana.

Itäisessä Keski-Euroopassa, alueella joka ei ole enää Keski-Eurooppaa eikä vielä Balkania, menneisyys on ollut edelleen osa nykyhetkeä, ja kaikki edellä mainitut vaihtoehdot ovat olleet mukana keskusteluissa. Tämä on ollut eräänlainen yhdistyvän Euroopan kääntöpuoli, jossa identiteettiä luovat erot ja yhtäläisyydet ovat löytyneet kulttuurista ja menneisyydestä: Unkarin tapauksessa kansainvälisyys versus kansallisuus, oletettu rooli Kádárin järjestelmässä, maaomaisuuden palauttaminen jne. Kysymys ei silti ole välttämättä vain

ohimenevistä post-kommunismiin liittyvistä ilmiöistä, sillä myös muualla, Ranskan ja Ruotsin äärioikeistosta lähtien, menneisyyspolitiikka on 1990-luvulla politiikan kohde.

Unkarissa uusi parlamentaarinen järjestelmä kantaa myös mukanaan koko kollektiivisen kokemustilan ja lisäksi tavalla, jonka Länsi-Euroopassa luultiin kuuluvan jo 1800-luvulle. Kirjailijat, runoilijat ja historioitsijat muuttuivat äkkiä parlamentaarikoiksi; politiikka oli dramatisoivia historiaa ja kulttuuria sisältäviä puheita, suuria eleitä ja syviä tunteita, missä menneen kieli selitti myös nykyisen ilmiöitä. Hyviksi koetut käsitteet kuten ”kansallinen”, ”liberaali”, ”keskusta”, ”maltillinen” ja ”demokraatti” pyrittiin omimaan ja huonot kuten ”itäinen”, ”bolshevistinen mekanismi”, ”antisemitismi” tai ”nationalismi” siirtämään vastustajalle.

Kun erilaiset ryhmittymät pystyivät vetoamaan samoihin traditioihin, menneisyyden perintöriidassa on kiistelty siitä, millainen traditio valitaan (vrt. Kende 1992). Myös aikaan ennen kommunistivaltaa on yritetty palata eräänlaisena nykyisyydelle tarvittavana perustana. Vaikka demokraattista foorumia edustava puhemies haki vielä parlamentin avajaisissa perustan vuodesta 1956, jo samana vuonna oppositio alkoi olla huolissaan Horthyn ajan rehabilitoimisesta ja menemisestä takaisin vanhaan menneisyyteen (*régmúlt*).

Viimeistään lokakuussa 1990 Budapestin pysäyttäneen taksisaarron yhteydessä uusi hallitus joutui huomaamaan olevansa epäsuosittu, ja että jään kepilläkokeilemiskulttuuri jatkui edelleen. Syyskuussa 1991 Demokraattisen kartan perustaminen merkitsi jo entisen opposition julkista ja selkeää jakoa ”meihin” ja ”heihin”. Vuoden 1992 kuluessa tilanne kiristyi, kun kävi ilmi, ettei vapaista demokraateista lähtenyt presidentti ollut halukas yhtymään hallituksen vaatimukseen ja erottamaan aiemmin yksimielisesti nimitettyä radio- ja televisiojohtoa (vrt. myös Hoensch 1996, 309–324).

Unkarin kansannousun osalta menneisyys ei vielä 40 vuodessa ole muuttunut menneisyydeksi, vaan teema Lüsebrinkin ja Reichardtin Bastilji-analogialla on ollut osa päivänpolitiikkaa. Metaforisesti Unkarin kansannousu on käyty loppuun neuvostojoukkojen vetäydyttyä kesäkuussa 1991.

Paitsi presidentillä, niin myös kaikilla pääministereillä on ollut suora vuoden 1956-kokemus ja vielä aikalaisittain eri puolilta. Foorumin aikakaudella vallankumouskokemus oli selvä etu ja kokijoiden

oikeutus, sillä esimerkiksi tiedotusvälineiden nimityksiä koskeneissa mielenosoituksissa sekä puhdistusta vaativat että sitä vastustavat vetosivat tähän kokemukseen nykyisen toiminnan oikeuttajana.

Vuoden 1956 ympärille syntyi myös lukuisia erilaisia järjestöjä, joista tärkein eli TIB jakaantui ensin ja radikalisoitui vuoden 1992 kuluessa. Jos järjestöjä tarkastellaan eräänlaisina menneisyyspolitiikan painostus- tai intressijärjestöinä, ne eivät pysyneet vain jonkinlaisina yhden asian liikkeinä vaan ottivat kantaa myös hyvin erilaisiin nykyisyyttä ja järjestelmänmuutosta koskeneisiin kysymyksiin.

Organisaatioissa päälinja kulki karkeasti ottaen 1950-luvun kommunistien ja antikommunistien välillä. Jälkimmäisillä oli läheisemmät suhteet hallitukseen, ja ne esittivät hallitustavoitteiden kanssa sopu-soinnussa olevia vaatimuksia järjestelmänmuutoksen viemisestä loppuun. Kun loppuun vieminen tällöin tarkoitti puhdistuksia sekä rankaisemista, vanha puolesta ja vastaan oleminen alkoi saada uusia muotoja ja suhtautuminen menneisyyteen vahvistaa hallituksen tai opposition ymmärtäjiin polarisoituvaa poliittista kenttää.

Osa veteraaneista ja historioitsijoista syyllisti lisäksi tutkijoita vallankumouksen ja vapaussodan historian vääristelystä. Kun ”tietoises-ta puolueellisuudesta” on siirrytty tavallaan ”normaalitilaan”, myös tutkimukseen sisältyvä politiikka on luettava uudella tavalla: voittajan ja häviäjän historia on 1989 jälkeen jakautunut uudelleen, sillä osa häviäjistä pääsi valtaan ja osa jäi edelleen oppositioon. Myös vuoden 1956 vallankumouksen tutkimusinstituutti perustettiin osana poliittista toimintaa, eivätkä sen tutkijat voi puolueettomuusvakuutteluista huolimatta kieltää tai unohtaa menneisyyttään.

Tärkeimmät keskustelunaiheet koskivat reformikommunistien toimintaa ja sitä, pyrkikö kansannousu kehittämään sosialismia vai luomaan porvarillisen demokratian. Siinä missä ennen korostettiin tapahtumien sosialistista luonnetta, 1990-luvulla monet poliitikot ja osa historioitsijoista on korostanut, että ”kansa hylkäsi kaikenlaisen sosialismin ja oli vain ajan kysymys, kun vallankumouksen konservatiivinen ja porvarillinen luonne olisi tullut esiin” (Litván 1993).

Politiikassa menneisyyttä pitääkin tulkita aina nykyisyyden kannalta. Varsinaisen tutkimuksen tehtävä olisi kuitenkin periaatteessa kertoa mitä tapahtui, kirjoittaa kollektiivimuisti esiin ja siirtää kysymys pois päiväkohtaiselta esityslistalta. Tällöin mukana on jo edellä kuvattu kieli poliittisine valtaulottuvuuksineen.

Puoluepoliittisella tasolla kyse on ollut historiallisen menneisyyden moraalisesta kohtaamisesta: pitääkö entisen järjestelmän edustajia rangaista – vaikka ylittämällä laillisuusperiaate – vai jääkö kohtaaminen tutkimuksen tehtäväksi. Unkarissa rintamalinjat kulkivat hallituksen kannattaessa ensimmäistä ja opposition jälkimmäistä vaihtoehtoa syksyllä 1991, kun hallitus yritti säätää lain, jolla olisi voitu tuomita taannehtivasti vuoteen 1944 saakka. Perustuslakituomioistuin hylkäsi puutteellisesti valmistellun yrityksen perustuslain vastaisena maaliskuussa 1992.

Politiikan avulla historian pitikin hallituksen näkökulmasta toistua, tarkemmin analysoimatta puhuttiin esimerkiksi kommunistien Nürnbergistä ja alettiin tutkia mahdollisuuksia nostaa syytteitä jo olemassaolevien lakien perusteella. Tällöin historiantulkinnoilla oli kirjaimellisesti poliittista merkitystä ja myös Hayden Whiten kapeammin ymmärtämässä mielessä: lokakuussa 1992 oikeusministeri julisti, että Unkarissa oli sota vuonna 1956, ja kristillisdemokraattien jäsen esitti, että sotatila jatkui vuoteen 1963 saakka. Kun tavallisen rikoslain perusteella teot olivat vanhenneet, tarkoituksena oli käyttää vuonna 1945 säädettyä lakia sotarikoksista, jotka eivät vanhene.

Lakiesitys osoittautui sekin vielä osittain perustuslain vastaiseksi, kunnes Geneven sopimuksen 1949, YK:n yleiskokouksen 1968 ja Unkarin 1971 ratifioiman sopimuksen perusteella lokakuussa 1993 säädettiin uusi laki, joka mahdollisti syytteiden nostamisen. Oikeusministeriössä toimi myös oma tutkimuskomissionsa, ja prosessi eteni siten, että tammikuun 1995 lopussa Budapestin oikeusistuin langetti ensimmäiset tuomiot, kun kaksi entistä sisäministeriön sotilasta tuomittiin viiden vuoden vankeusrangaistuksiin rikoksista ihmiskuntaa vastaan. Syytettynä oli 12 entistä sotilasta, joista seitsemän vapautettiin ja kolmen osalta juttu pyydettiin lopettamaan. Tätä kirjoitettaessa prosessi on kesken, sillä perustuslakituomioistuinkaan ei ole ollut yksimielinen tulkinnoissaan.

Täysin ainutlaatuaista Unkarissa käyty menneisyyskeskustelu ei ole ollut, koska myös esimerkiksi Puolan sotatilaa ja Tšekkoslovakian yhteistoimintamiehiä on tutkittu. Unkarin tapauksessa tuomiot langetettiin Salgótarjánin kaupungin neuvostorakennuksen edessä 8.12.1956 tapahtuneesta yhteenotosta, jossa oikeuden tutkimuksen mukaan sai surmansa 46 ihmistä ja 90 loukkaantui. Oikeus joutui tutkimaan, olivatko syytetyt tuona päivänä Salgótarjánissa, rakennuksen

edessä ja ampuivatko he väkijoukkoon. Oikeus katsoi, että Neuvostoliiton joukot aloittivat ampumisen, minkä jälkeen myös sisäministeriön eli ÁVH:n sotilaat osallistuivat siihen (NSZ 1.2.1995).

Paitsi negatiivisena muistamisena, niin menneisyyttä on voitu ajatella myös positiivisena tunnustuksena tai sen eväämisenä joltakin. Heinäkuussa 1990 parlamentin enemmistö vaati Neuvostoliitolta vuoden 1956 väliintulon tuomitsemista. Keskustelussa ennätti vilahdtaa myös sotakorvausvaatimusten esittäminen, kunnes Boris Jeltsin tuomitsi väliintulon pääministeri József Antallin Moskovon-vierailun yhteydessä joulukuussa 1991. Lisäksi tärkeimmät ensimmäiset lait koskivat menneisyyden perusteella maksettavia vahingonkorvauksia, ja osa niistä sivusi myös vuotta 1956.

Tunnustuksesta oli myös kysymys, kun syksyllä 1991 pääministerin aloitteesta alettiin myöntää kunniamerkkejä ja tällä kertaa ”vallankumouksen ja vapaussodan aikana kansakunnan palveluksessa ja isänmaan vapauden puolustamisesta tehtyjen palvelusten tunnustamiseksi”. Erillisen kunniamerikkiuudistuksen yhteydessä vanhoja sai käyttää edelleen mutta vuonna 1957 perustetun työläisten ja talonpoikien vallan puolesta -mitalin ja muutamien muiden käyttö kiellettiin.

Järjestelmänmuutoksen näkyviä tunnuksia, kadunnimiä, muutettiin niin runsaasti, että mielipidetutkimuksessa (N = 1200) enemmistö 57% oli syksyllä 1992 kyllästynyt koko asiaan ja katsoi, että niitä on jo muutettu liikaa. Haastatelluista 10% – puoluekannaltaan lähinnä demokraattiseen foorumiin identifioituvat – oli sitä mieltä, että niitä muutettiin liian vähän (NSZ 16.10.).

Toisten ulkoisten tunnusmerkkien, patsaiden, *konkreettinen* siirtäminen ajoittui Budapestissa lopulta juuri syksyyn 1992, kun äärioikeisto oli ensin uhannut kaataa ne tai neuvostosotilaiden viimeisen muistomerkin tapauksessa räjäyttää sen. Tämä patsaskeskustelu päättyi erillisen vanhat patsaat sisältävän puiston rakentamiseen, mikä huolimatta syrjäisestä sijainnistaan pääkaupungin uloimmassa kaupunginosassa on tietävästi ainutlaatuinen ilmiö entisessä Itä-Euroopassa.

Palsta 301 sai muistomerkkinsä vuonna 1992, ja Imre Nagy-aukio löytyy ulkoministeriön edestä. Patsas valmistuu syntymän satavuotisjuhlan yhteyteen. Palstasta 301 on tullut osa uusia poliittisia rituaaleja, jotka ovat kuuluneet myös useiden valtiovieraiden ohjelmaan, ja

myös juhlapäivät ovat olleet edelleen poliittisia. Termit vallankumous ja vapaussota kanonisoiuivat legitimoimaan uutta valtapuhetta. Vaikka marraskuussa 1991 tehdyn mielipidetiedustelun mukaan (N = 1000) kantansa ilmaiseista 48% oli sitä mieltä, että 1956 oli vallankumous, 25% piti sitä kansannousuna ja 13% vastavallankumouksena (NSZ 27.12.). Tiedot olivat samansuuntaiset myös loka-kuussa 1995 tehdyssä mielipidemittauksessa.

Kokonaisuutena järjestelmänmuutos onkin näyttänyt muovautuvan ensin symboleiden, toiseksi eliitin ja kolmanneksi kansan vaihtamiseksi. Näistä kaksi ensimmäistä muuttui jo vuosina 1989–1992, mutta aikaan ja sukupolviin liittyvä kolmas lienee pitkään entisellään, kun siihen soveltaa Bertolt Brechtin ilmaisemaa ajatusta kansan vaihtamisesta johtajien asemasta.